

**AHOLINI IJTIMOIIY HIMOYA QILISHDA TRANSFORMATSION  
YONDASHUVLAR: “IJTIMOIIY SHARTNOMA” VA DAVLAT  
XIZMATLARI IMTIYOZLARINING HUQUQIIY MEXANIZMLARI**

*Usmonova Dildora Shuxrat qizi*

*e-mail: [dildorausmonova3@gmail.com](mailto:dildorausmonova3@gmail.com)*

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy himoya tizimining asosiy maqsadi faqat aholining ehtiyojmand qatlamlariga nafaqa va moddiy yordam ajratish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Zamonaviy yondashuv ijtimoiy himoyani inson kapitalini rivojlantirish, aholining iqtisodiy faolligini oshirish va kutilmagan ijtimoiy-iqtisodiy xatarlardan himoya qilishga yo'naltirishni nazarda tutadi. Shu ma'noda ijtimoiy himoya tizimining transformatsiyasi davlatning fuqaroga nisbatan faqat yordam ko'rsatuvchi subyekt sifatidagi rolikdan uni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida qo'llab-quvvatlovchi hamda imkoniyat yaratuvchi hamkor sifatidagi roliga o'tishini anglatadi.

Mazkur yondashuvning nazariy asoslarini Amartya Senning “imkoniyatlar yondashuvi” hamda R. Holzmann va S. Jorgensen tomonidan ishlab chiqilgan “ijtimoiy xatarlarni boshqarish” konsepsiyasi orqali izohlash mumkin. Imkoniyatlar yondashuvida insonning farovonligi faqat uning daromadi bilan emas, balki mavjud imkoniyatlardan foydalanib, munosib hayot kechirish qobiliyati bilan baholanadi. Ijtimoiy xatarlarni boshqarish konsepsiyasi esa davlat ko'magini faqat xatar yuzaga kelganidan keyingi kompensatsiya vositasi sifatida emas, balki xatarlarning oldini olish, ularni kamaytirish va shaxsning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash vositasi sifatida ko'rishni nazarda tutadi.

O'zbekistonning mustaqillik yillaridagi ijtimoiy siyosati ham bosqichma-bosqich takomillashib bordi. Dastlabki davrda asosiy e'tibor aholining ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda ijtimoiy himoyaning manzilliligi, samaradorligi va inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiluvchi

mexanizmlar kuchaytirildi. Natijada ijtimoiy ta'minotning an'anaviy passiv modelidan faol qo'llab-quvvatlash va kambag'allikni qisqartirishga yo'naltirilgan modelga o'tish jarayoni boshlandi.

Mazkur transformatsiyaning muhim huquqiy asoslaridan biri O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan ijtimoiy davlat tamoyilidir. Konstitutsiyaning 46-moddasida fuqarolarning qarilik, mehnat qobiliyatini yo'qotish, boquvchisini yo'qotish hamda qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqi kafolatlangan. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy siyosat ushbu kafolatni faqat pul to'lovlari orqali ta'minlash bilan cheklanmay, fuqarolarning munosib turmush sharoitini yaratish, bandligini ta'minlash, ta'lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish kabi yo'nalishlarni ham qamrab olmoqda.

### **Kambag'allikdan farovonlik sari: faol ijtimoiy siyosat modeli**

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri kambag'allikni faqat daromad yetishmasligi sifatida emas, balki bandlik, ta'lim, sog'liqni saqlash, uy-joy, infratuzilma va boshqa omillar bilan bog'liq kompleks ijtimoiy muammo sifatida baholashdir. Shu sababli kambag'allikni qisqartirish siyosatida oilaga bir martalik moddiy yordam ko'rsatishdan ko'ra, uning barqaror daromad manbaini shakllantirishga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

Mazkur yondashuv doirasida mahallalarda faoliyat yurituvchi mutaxassislar o'rtasida vazifalar taqsimlangan bo'lib, ular oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini o'rganish, bandligini ta'minlash, tadbirkorlikka jalb qilish, sog'liqni saqlash va ta'lim masalalarini hal etish, xotin-qizlar va yoshlarni qo'llab-quvvatlash kabi yo'nalishlarda faoliyat yuritadi. Xususan, hokim yordamchisining asosiy vazifalari daromadlarni oshirish, bandlik va tadbirkorlikni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lsa, ijtimoiy xodim oilaning ijtimoiy portretini shakllantirish, sog'liqni saqlash va ta'lim masalalarini muvofiqlashtirishga ko'maklashadi. Mahalla raisi esa ushbu jarayonlarning o'zaro muvofiqligi, qonuniyligi va manzilliligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, kambag'allikni qisqartirishning tashkiliy-huquqiy mexanizmi sifatida respublika va hududiy darajadagi rahbarlarga eng og'ir ahvoldagi kambag'al oilalarni biriktirish amaliyoti joriy etildi. Mazkur amaliyotda mas'ul rahbarlar biriktirilgan oilalarning individual rivojlanish rejalarini amalga oshirish, ularning tomorqa va boshqa iqtisodiy imkoniyatlaridan samarali foydalanishiga ko'maklashish uchun mas'ul etib belgilanadi. Bunday yondashuv kambag'allikni qisqartirish masalasiga faqat moliyaviy emas, balki individual va institutsional yondashuvni kuchaytiradi.

### **“Ijtimoiy shartnoma” instituti**

Ijtimoiy himoya tizimining transformatsiyasida “Ijtimoiy shartnoma” instituti alohida ahamiyat kasb etadi. Uning asosiy mazmuni davlat tomonidan ko'rsatiladigan ijtimoiy yordamni oilaning iqtisodiy va ijtimoiy faolligi bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Bunda davlat va fuqaro o'rtasida o'zaro majburiyatlar shakllanadi: davlat oilaga zarur ko'mak va imkoniyatlarni taqdim etsa, oila o'z navbatida belgilangan shartlarni bajarish, mavjud imkoniyatlardan foydalanish va iqtisodiy mustaqillikka erishishga intilish majburiyatini oladi.

“Ijtimoiy shartnoma” ning muhim jihati shundaki, u ijtimoiy yordamni faqat iste'mol qilinadigan mablag' sifatida emas, balki oilaning kelgusidagi iqtisodiy barqarorligiga yo'naltirilgan vosita sifatida ko'radi. Shu sababli mehnatga layoqatli a'zolari mavjud bo'lgan oilalar uchun bandlikni ta'minlash, kasb-hunar o'rganish, tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish yoki mavjud daromad manbalarini kengaytirish kabi shartlar nazarda tutiladi.

Bolalar bilan bog'liq majburiyatlar ham mazkur mexanizmning muhim qismidir. Jumladan, bolalarning ta'lim va tibbiyot muassasalariga muntazam qatnashishini ta'minlash, oila a'zolarining sog'lig'iga mas'uliyat bilan yondashishi kabi talablar inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, “Ijtimoiy shartnoma” moddiy yordam va ijtimoiy xizmatlarni ta'lim, sog'liqni saqlash va bandlik bilan bog'lash orqali uzoq muddatli ijtimoiy natijaga erishishga qaratilgan.

Mazkur mexanizm doirasida oilalarga kasb-hunar o'rganish, tadbirkorlik faoliyatini boshlash, zarur asbob-uskunalar bilan ta'minlash yoki boshqa iqtisodiy

faoliyat turlarini yo'lga qo'yish uchun turli ko'mak vositalari taqdim etilishi mumkin. Bunday choralar oilani davlat yordamining doimiy iste'molchisi bo'lib qolishidan ko'ra, mustaqil daromad topishga yo'naltirishga qaratilgan.

### **Individual rejalashtirish va "mahalla yettiligi"ning roli**

Oilani kambag'allikdan chiqarishda individual yondashuvning joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Buning uchun avvalo oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati, daromad manbalari, bandlik darajasi, sog'lig'i, uy-joy sharoiti, farzandlarining ta'lim holati va boshqa muhim ko'rsatkichlari o'rganiladi. Ushbu ma'lumotlar asosida oilaning individual rivojlanish yoki kambag'allikdan chiqish rejasi shakllantiriladi.

Individual reja oilaning ehtiyojlari va mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda tuzilishi bilan ahamiyatlidir. Bir oila uchun asosiy muammo bandlik bo'lsa, boshqa oila uchun sog'liqni tiklash, uy-joy sharoitini yaxshilash yoki farzandlarning ta'limini ta'minlash ustuvor bo'lishi mumkin. Shu sababli barcha oilalarga bir xil ko'mak choralarini qo'llash o'rniga individual ehtiyojlardan kelib chiqadigan yondashuv samaraliroq hisoblanadi.

Bu jarayonda mahalladagi mas'ul mutaxassislarning hamkorligi muhimdir. Hokim yordamchisi iqtisodiy faollik va bandlik masalalariga, ijtimoiy xodim sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarga, xotin-qizlar faoli ayollarni qo'llab-quvvatlashga, yoshlar yetakchisi yoshlarning ta'lim va kasbiy imkoniyatlarini kengaytirishga, profilaktika inspektori xavfsiz muhitni ta'minlashga, soliq xodimi esa iqtisodiy faoliyatni qonuniylashtirishga ko'maklashadi. Mahalla raisi esa mazkur faoliyatlarning o'zaro muvofiqligini ta'minlovchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

### **Ijtimoiy reyestr va tabaqalashtirilgan imtiyozlar tizimi**

Ijtimoiy himoya tizimining transformatsiyasidagi yana bir muhim yo'nalish - ijtimoiy yordam oluvchilarni yagona raqamli mezonlar asosida aniqlash va ularga ehtiyoj darajasidan kelib chiqib turli ko'mak choralarini belgilashdir. Shu maqsadda ijtimoiy reyestr mexanizmlari takomillashtirilib, oilalarning ijtimoiy-

iqtisodiy holatiga qarab tabaqalashtirilgan yondashuv shakllantirilmoqda.

Bunda oilalarning turli toifalarga ajratilishi davlat ko'magining manzilliligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Jumladan, "Davlat ta'minotidagi oila", "Kambag'al oila" va "Kambag'allik chegarasidagi oila" kabi toifalar asosida ijtimoiy xizmat va imtiyozlarni differensial tarzda qo'llash imkoniyati yaratiladi.

Tabaqalashtirilgan imtiyozlar tizimining muhim jihati shundaki, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning davlat xizmatlaridan foydalanish bilan bog'liq moliyaviy xarajatlari kamaytiriladi. Xususan, amaldagi tartiblarga muvofiq, ayrim toifadagi oilalarga davlat xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq bojlar, yig'imlar, kadastr pasportini rasmiylashtirish hamda muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlariga ulanish bilan bog'liq to'lovlarda chegirmalar nazarda tutilgan.

"Kambag'al oila" toifasiga kiruvchi shaxslar uchun ayrim xizmatlar bo'yicha 50 foizlik chegirma, "Davlat ta'minotidagi oila" a'zolari hamda I va II guruh nogironligi bo'lgan shaxslar uchun esa ayrim yig'im va to'lovlardan 75 foizlik chegirma qo'llanishi ijtimoiy himoyaning faqat pul mablag'lari bilan chegaralanib qolmasligini ko'rsatadi. Bunday imtiyozlar oilaning majburiy xarajatlarini kamaytirish orqali uning mavjud resurslarini boshqa zarur ehtiyojlarga yo'naltirish imkonini beradi.

Shuningdek, ijtimoiy reyestrda kiritilgan oilalarning farzandlari uchun ta'lim va boshqa ijtimoiy xizmatlardan foydalanish bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlar yaratilmoqda. Bunday mexanizmlarning asosiy maqsadi ijtimoiy yordamni inson kapitaliga investitsiyaga aylantirish, ya'ni bugungi moddiy ehtiyojni qoplash bilan birga kelajakda oilaning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashdan iborat.

### **Iqtisodiy faollikni rag'batlantirish mexanizmlari**

Kambag'allikni qisqartirishning barqaror natijasi oilaning doimiy daromad manbaiga ega bo'lishi bilan bevosita bog'liq. Shu sababli ijtimoiy siyosatda bandlik, tadbirkorlik, kasb-hunar o'rganish, tomorqadan samarali foydalanish va mikroishlab chiqarishni rivojlantirish kabi mexanizmlarga katta e'tibor qaratilmoqda.

Hududlarda “drayver” loyihalarni rivojlantirish ham ushbu maqsadga xizmat qiladi. Sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish sohalarida istiqbolli loyihalarni amalga oshirish orqali yangi ish o‘rinlarini yaratish, mahalliy iqtisodiy salohiyatni ishga solish va ijtimoiy reyestrغا kiritilgan oilalar uchun barqaror daromad manbalarini shakllantirish ko‘zda tutiladi.

Bunday yondashuvning huquqiy va iqtisodiy ahamiyati shundaki, davlat mablag‘lari faqat iste‘mol xarajatlarini qoplashga emas, balki oilaning ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish salohiyatini oshirishga ham yo‘naltiriladi. Natijada ijtimoiy himoya va iqtisodiy rivojlanish siyosati o‘zaro bog‘langan tizimga aylanadi.

### **Ijtimoiy himoyada nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini ta‘minlash**

Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishda nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini ta‘minlash masalasi alohida ahamiyatga ega. Hozirgi zamonaviy yondashuv nogironlikni faqat shaxsning tibbiy holati bilan izohlashdan voz kechib, uning jamiyat hayotida to‘laonli ishtirok etishiga to‘sqinlik qilayotgan ijtimoiy va infratuzilmaviy to‘siqlarni ham hisobga olishni talab qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, nogironlikni baholashda tibbiy modeldan ijtimoiy modelga o‘tishni yanada jadallashtirish zarur. Chunki shaxsning imkoniyatlarini faqat kasallik yoki jismoniy cheklovlar asosida baholash uning real hayotdagi ehtiyojlarini to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Masalan, transport, panduslar, jamoat binolarining moslashtirilmaganligi, ish joyining qulay emasligi yoki axborotdan foydalanishdagi to‘siqlar shaxsning jamiyatdagi faolligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI**

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri). - Toshkent, 2023.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kambag'al oilalarni davlat tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi 08.05.2025-yildagi PF-84-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 25.07.2022-yildagi PF-175-son Farmoni
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ijtimoiy reyestrغا kiritilgan oilalarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi 29.01.2026-yildagi 35-son qarori.
5. Tursunov Yu. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy ta'minot huquqi: Darslik. - Toshkent: Unilibrary, 2012.
6. Yuldasheva G.I. "Yagona reyestr" tizimining ijtimoiy sohalardagi samaradorligi. Farg'ona davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. - 2024. - № 2.